

ראובן גרבר (תשע"א). הומניזם ישראלי: מציונות רוחנית לזהות ישראלית.
תל-אביב: מכון מופ"ת. 215 עמודים.

אורי בן צבי

המתח בין דת לבין דמוקרטיה מצוי בימים אלה בשיאו. ביטוייו האקטואליים הם רק בבואה לקונפליקט עמוק ויסודי אשר מחלק וקורע את החברה הישראלית ומאיים לפוררה, ואולי אף להביאה לעברי פי פחת. משני צדי המתרס ניצבים מחנות חמושים ומטיחים בליסטראות זה בזה. בצד האחד נמצא מחנה ליברלי הדוגל בערכים של דמוקרטיה וזכויות אדם, מחנה ששורשיו נטועים בתפיסת העולם הסוציאל-דמוקרטית אשר אפיינה את החברה הישראלית במשך שנים רבות. בצד האחר נמצא מחנה בעל זיקה חזקה לערכים לאומיים, והוא נתמך על ידי כוחות פונדמנטליסטיים רבי-עוצמה. ההבדלים בין שתי התפיסות האלו הם קוטביים. המתח ביניהן נובע מהניגוד בהשקפות העולם אשר מלווה את התחייה הציונית למן ראשיתה, ודומה כי למרות תמורות הזמן לא התפוגגה חריפותו של מתח זה. ניתן למצוא את עקבותיו בחקיקה בכנסת, במאבקים המלווים את עיצוב דמותו של בית המשפט העליון, בשורה של קונפליקטים בנושאי חינוך וחברה, ומובן שגם בוויכוח המר בנושא הגדרת אופייה ודמותה של מדינת ישראל בהווה ובעתיד.

לכאורה זהו אפוא קונפליקט בין שתי תפיסות עולם התובעות לעצמן חזקה על הנרטיב הישראלי ונאבקות בכל כוחן על צדקת דרכן. אולם ספרו של ראובן גרבר, הומניזם ישראלי, מזכיר לנו כי קיימת אפשרות שלישית - אפשרות של ציונות רוחנית. אפשרות זו מבית מדרשם של הרצל, אחד העם, ברנר, בובר, א"ד גורדון, ברל כצנלסון ואחרים מבוססת על ערכים של מסורת יהודית ותרבות דמוקרטית, ולכאורה היא משלבת בין מורשת רליגיוזית של העבר לבין מציאות מודרנית המאפיינת את ההווה. מדוע, שואל המחבר, מגמה ישראלית-הומניסטית זו אינה מונחת על סדר היום הלאומי שלנו, ומדוע איננה ידועה בציבור? מדוע לא נקלטה תפיסת הציונות הרוחנית בדנ"א הישראלי? ומדוע נכשלה מערכת החינוך באימוצה של השקפה זו ובהטמעתה בקרב בוגריה? שאלות מעניינות, מאתגרות ומעוררות סקרנות אלו עומדות במרכז הדיון אשר הספר מציג, ולכן קיוויתי בכל לבי למצוא להן מענה במהלך הקריאה.

זהות יהודית – מדוע לא נקלטה תפיסת הציונות הרוחנית בדנ"א הישראלי?

ראובן גרבר מצביע על כך שבשונה מגישות חילוניות (נאו-ליברליזם, פוסטמודרניזם, קומוניזם, לאומנות) ומהשקפות דתיות א-הומניסטיות (חרדיות, דתיות משיחית), הזרם הציוני-רוחני ראה ביהדות תרבות לאומית-יהודית-דמוקרטית. החזון של יצירת "יהודי חדש" דרש זיקה

איתנה למסורת, ובד בבד עמד בסתירה למודל הישן של היהודי הגלותי. מנהיגי הציונות הסוציאליסטית, לרבות ברנר, בובר וא"ד גורדון שהיו דומיננטיים בתהליך התחייה הלאומית, ביקשו להתמודד עם הדילמה הבאה: מה מתוך המסורת היהודית ראוי להחיות בעת השיבה לארץ ישראל? חששם היה שניתוק מהמסורת עלול ליצור עם חדש אשר לא יהיה מחובר למורשת אבותיו. החזון שלהם היה מבוסס על ערכים של מסורת יהודית ותרבות דמוקרטית, והם גרסו כי אין סתירה בין ערכי היהדות לבין ערכי המודרנה. להפך, שני סוגי הערכים עולים בקנה אחד ויוצרים פרדיגמה רוחנית ישראלית: בסיסה הוא תשתית הגותית של ציונות רוחנית, ועליה "נבנים" ערכי-על יהודיים דמוקרטיים.

אלא שמנהיגים אלה לא הצליחו להשפיע על הזרם המרכזי בציונות. העיסוק בצורכי המדינה שבדרך דחק לשוליים את העיסוק האינטלקטואלי הזה, והפלורליזם שבשמו דיברו מנהיגים אלה היה בעוכריהם לנוכח האידאולוגיות הקשיחות של תנועת העבודה והרביזיוניזם אשר חתרו להגמוניה. תפיסות העולם של מנהיגי הציונות הרוחנית היו חשובות, אולם נימוקיהם הושמעו מול רוח חזקה של מציאות, וקולם לא נשמע.

בין אלה שביטאו בקול רם וצלול את הגישה הזו ניתן למצוא את ברנר ("כל מה שיקר לנו כיום הזה, כל מה שיש לו ערך בעינינו, כל מה שנובע מתוך המהות החופשית שלנו - בלי אונס וכפייה, תהיה איזו שתהיה - זוהי יהדותנו"), את אחד העם ("המדינה נועדה לקום על יסוד הקשר הנצחי שבין העבר לעתיד"), את ביאליק ("בארוננו של העברי היודע ספר יעמדו מעתה שוב כמה כרכים חשובים, ש"ס חדש"), את ברל כצנלסון ("דור מחדש ויוצר אינו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות. הוא בוחן ובודק, מרחיב ומקרב... חושף נשכחות, ממרק אותן מחלודתן, מחזיר לתחייה מסורת קדומה שיש בה כדי להזין את נפש הדור המחדש"), את עמוס עוז ("מה שמתמע ממעמדי כיוורש... שאני חופשי להחליט מה מן הירושה הגדולה הזאת יעמוד בסלון שלי ומה אגנוז במרתף... ויש לי גם זכות "לייבא" מבחוץ ולשלב בירושתי את הטוב בעיני... זכותי להחליט מה טפל ומה עיקר, מה מרכז ומה שוליים, ומה ראוי לגניזה"), ואפילו את מאיר יערי, איש "השומר הצעיר" ("עם שלם לא יוכל להמשיך קיומו זמן רב בלי עיקרון מטאפיסי וסמל דתי"). חיזוק לגישה הזו ניתן למצוא גם בדברים שאמר ב-2004 הסופר אהרן אפלפלד, דברים רלוונטיים מאוד לנאמר לעיל:

הקושי הגדול בתרבות הישראלית ובנפש הישראלית נובע מכך שאין כאן רצף. אין התפתחות אורגנית ואבולוציונית מהעבר היהודי להווה הישראלי. אין הבנה של הסיפור הישראלי והציוני בתוך ההקשר הגדול יותר של הסיפור היהודי. יש כאן יותר מדי לוקאליזם. יותר מדי כאן ועכשיו. הישראליות ניתקה עצמה מההיסטוריה היהודית. היא הלכה אל איזשהו פרימיטיביזם. היה כאן ניסיון לכרות אברים שונים של הנפש. וזה יצר נכות. נכות תרבותית קשה. הזיהוי של יהדות עם דת יוצר כאן ואקום קשה

מאוד. יש כאן חור שחור זהותי. יש כאן רתיעה עמוקה מפני כל דבר יהודי. אבל מבלי שתהיה לנו איזושהי זהות יהודית לא נוכל להתקיים. לא יהיה בישראל מה להתקיים. ללא שורשים אמיתיים היא גם חברה ללא עתיד.

בספרו גרבר מציג כמה שאלות מפתח שאמורות להיות ציר מוביל להבנת תפיסתו: מהי "הדרך הישראלית"? מהי דמותו של "היהודי החדש"? האם אנו "אור לעמים" או שמא אור לעצמנו (לכל היותר)? גרבר טוען כי לרוב הציבור הישראלי אין השקפת עולם ברורה. הפיצול בתודעה הציבורית משייך מסורת לימין ודמוקרטיה והומניזם לשמאל. הישראליות בת-ימינו קרועה בין שני קטבים - ליברלים אשר חווים את שבר המודרניות ועוברים לחילוניות פוסטמודרנית מזה, וציבור דתי הנוטה לפונדמנטליזם מזה.

על רקע זה הוא מציע "דרך אמצע מרכזית", הלוא היא הציונות הרוחנית אשר מאחדת בעצם מהותה בין שני יסודות מנוגדים אלה. זו מסוגלת ליישב את הסתירה בין יהדות לבין דמוקרטיה, וזאת בדומה לסתירה בין יהדות לבין ציונות אשר בשעתו התמודד עמה הראי"ה קוק. גרבר רואה בכך השקפה ישראלית נאו-ציונית, כזו שהיא המשכה של הציונות הרוחנית. הוא מציע חזון ערכי של נרטיב לאומי מאחד, ואותו הוא מכנה "מדרג האנושיות". חזון יהודי-רוחני זה בנוי על יסודות של חירות, צדק, אחווה, שוויון, אהבה ושלוש.

תיאור זה נבחן לאורך הספר באמצעות עיון בהגותם של מבשרי הציונות הרוחנית. זהו תיאור אוטופי מעצם טיבו, משום שהוא אינו עוסק כמעט בפטור אשר העניק לעצמו הציבור החילוני בנושאי יהדות ובמונופול על מושג טעון זה אשר נטלו לעצמם הדתיים והחרדים. התיאור הזה גם לוקה בהכללה שגויה, שהרי ישנו ליברליזם ישראלי ציוני אשר אינו מקבל את הנחות הפוסטמודרניזם. כמו כן ישנו ציבור חילוני בעל נטיות לאומיות, ציבור אשר יוצר ברית בינו לבין הפונדמנטליזם הדתי ומעצים את כוחו של האחרון.

חינוך יהודי – מדוע נכשלה מערכת החינוך בהטמעת תפיסת היהדות הרוחנית בקרב בוגריה?

בפתח ספרו המחבר מציג שאלה כבדת משקל: מדוע לא נקלטה התפיסה הציונית הרוחנית במערכת החינוך הישראלית, ומדוע נכשלה המערכת בהטמעתה בקרב בוגריה? למערכת החינוך היה תפקיד מכריע בעיצוב החזון הלאומי, הוא קובע. היא הייתה אמורה לצקת תוכן בתבנית החינוכית אשר לפיה יתעצב האדם הישראלי החילוני, כלומר ליצור משנה סדורה שתבטא בתכניות הלימודים. אולם בלהט העשייה הציונית לא לובנה השאלה בדבר הערכים אשר יש להקנות לחניכים. החינוך זוהה עם עיצוב דמותו של "היהודי החדש", עיצוב שמשמעו טיפוח רגש לאומי, הנחלת השפה העברית ולימוד המקרא כיצירה רוחנית. החלוצים ראו את עצמם כממשיכי הנביאים והיו למעין כוהנים חדשים, כאלה המייצרים תכנים חדשים לחגים

ומחדשים את רפרטואר שירי החג. מושגים מרכזיים בדת, כמו למשל מצווה, משיחיות וקדושה, חולנו והועתקו לשיח הציוני. ההלכה זוהתה עם הגלות, ולכן נדחתה. בפועל מערכת החינוך הייתה עשויה טלאים-טלאים ולא התאפיינה במגמה שתוכל לתת הסבר הוליסטי לתכליתה. מחד גיסא היא הדגישה ופיארה את ערכי הממלכתיות הישראלית החדשה, מאידך גיסא היא ביטאה ניכור עמוק לעבר היהודי ולתכנים של המורשת היהודית. ועדת שנהר, ועדה שפעלה מטעם משרד החינוך, הראתה כבר לפני למעלה מעשור כי החינוך הממלכתי מביא להדרת תוכני החילוניות היהודית מתכניות הלימודים. ועדת שנהר טענה שבשל עודף "כלליות" והעדר התמודדות רוחנית-ערכית איבדה המערכת את הרכיב היהודי המודרני, ולפיכך לא הצליחה לעשות את הציונות ואת הישראליות לרלוונטיות עבור צעירים המתחנכים בבית הספר. גרבר מצטט מדבריו של מנחם אוסישקין, מי שכבר לפני שנים רבות הטיח ביקורת קשה במורים והאשימם כי לא מצאו את הדרך ואת היכולת לאחד במסגרת בית הספר בין קדושה לבין חיי החולין של ההווה. גרבר גורס כי אי-הנחלתה של התשתית הערכית-רוחנית-ציונית, תשתית אשר צריכה להיות חלק מהקוריקולום החינוכי, מסבירה את בורותם של התלמידים בנושא זהותם היהודית. בורות זו, הוא טוען, היא גורם עיקרי בהתפרקות החברה הישראלית לרכיבים אידאולוגיים, דתיים ועדתיים. לעומת זאת הבנת החזון אשר לאורו צמחה המדינה, כמו גם חזרה להגותם של מבשרי הציונות הרוחנית, יביאו לשילוב בין הזרמים ולשיפור אורח החיים. מכאן שראוי להיאבק למען מפעלן של דמויות מופת אלו, דמויות אשר כוננו את זהותה הערכית של מדינת ישראל.

מדוע נכשלה הציונות הרוחנית?

ניכר שגרבר מושפע מאוד מהיכרותו העמוקה עם תורת הראי"ה קוק. הן במבוא הן בדברי הסיכום הוא מביא ציטוטים רבים ממשנתו של הרב קוק בנושאים דוגמת אלוהים המתגלה בטבע ובאינטליגנציה האנושית, בנייתה של תורת ארץ ישראל מלמעלה (משמע מערכים עליונים מטפיזיים) וכן הלאה. גרבר משתמש במונחים דוגמת ניצוץ אלוהי והשפעה אלוהית, ובכך הוא מבטא את הסתירה הגלומה בדילמה המוצגת בספרו. היהדות הרוחנית נאחזת (בחלקה) באלמנטים מטפיזיים, ואלה אינם מתיישבים עם תפיסת העולם הרציונלית והביקורתית של החילוניות. החילוניות היהודית-ציונית הסירה במידה רבה את נוכחותו של האל מסדר יומה, והאחרונה הייתה לפנומן של תרבות או לסרח עודף רליגיוזי שאין צורך בו. גרבר מלין על הדרתה של היהדות הרוחנית מהשיח הישראלי, אך אינו מדגיש את העובדה שהדרה זו עומדת ביסוד הדרתה של היהדות הרוחנית מהאג'נדה החינוכית הישראלית בימינו.

תפיסת עולמו של גרבר נותנת ביטוי ישיר למבונן הסתירות אשר הוא דן בהן. בגישתו החינוכית הוא משלב תודעה חילונית מושרשת מזה בד בבד עם נטייה עמוקה לרוחניות ומטפיזיות מזה. הרציונליות ההומניסטית מעמידה את האדם במרכז, ולעומת זאת יסודותיה